

***Oroimenaren lekuak eta lekukoak.
Gerra Zibilaren errepresentazio artistikoak
vs. kontraera historiko-politikoak. . .***

ARROITA, I.; OTAEGI, L. (arg.)

Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua. Bilbo, 2015,
ISBN: 978-84-9082-290-6. 273 or.

ELIZALDE ESTENAGA, Amaia

Euskal Herriko Unibertsitatea - Universidad del País Vasco (UPV/EHU)

Bordeaux-Montaigne Unibertsitatea

Azken urteotan memoriaren inguruko ikerketak ugaritzen ari dira gu-rean eta testuinguru horretan kokatzen da Euskal Herriko Unibertsitateko Memoria Historikoa Literatura Iberiarretan Ikerketa Taldearen (MHLIIT. IT 1047-16) ekimenez argitaratutako artikulu-bilduma monografiko hau. Gaurkotasun nahiz garrantzi nabarmeneko gaia jorratzen duen lan kolektibo honen lehen hazia EHUko 2014ko Udako Ikastaroen barnean antolatutako «Oroimenaren lekuak eta lekukoak. Gerra Zibilaren errepresentazio artistikoak *versus* kontraera historiko-politikoak» jardunaldiak izan ziren. Hitzaldietan oinarritzen diren sei artikuluei beste sei gehitu zaizkie, MHLIITko nahiz «Euskal gatazkak formatu txikian. Oroimenaren ikasketak genero ez hegemonikoetan» (US 14/45) ikerketa proiektuaren baitan gauzatutakoak.

Memoriarekiko interesa ez da euskal eremuan era isolatuan gertatu, XX mendeko azken bi hamarkadetan jazo zen mundu mailako *memory boom*-aren (Müller 2002) baitan baizik. Monografiko honek memoria aztertzekeo duen ikuspegia ulertzeko, fenomeno horri gehitu egin behar zaio 90etako

Euskera. 2016, 61, 2. 777-783. Bilbo
ISSN 0210-1564

cultural turn (Chaney 1994) delakoak memoriaren gaiari heltzeko eran izandako eragina. Postestrukturalismoak proposatutako giza errealitatearen testu izaeratik abiatuta, ordura arte iragana interpretatu eta idazteko Historiari emandako lehentasuna auzitan jarri zen, honen Fikzioarekiko antzekotasuna azpimarratuz (White 1978). Bide beretik etorri zen *memoria kulturalaren* (Assman 1999) ideia, Historiaren orokortzeetatik haratago memoria kolektiboaren egituraketan iraganeko gertaeren lekukotzek edo/eta errepresentazio artistikoez duten garrantziari erreparatzen diona. Bestalde, Gerra Zibilaren *euskal* memoria kulturalaren azterketa *euskal* eremutik egiteak, memoriaren indar homogeneizatzailerak saihesteko beharrezko deszentralizazioa eskaintzen du. Izan ere, Estatu Espainiarrean den kultur talde bakoitzak modu ezberdinean eraiki du Gerra Zibilaren memoria bere kultur nortasun kolektiboaren baitan, baina memoriaren arteko gatazkan kultur talde txiki(tu)enak dauka galtzeko arrisku gehien (Resina 2000). Artikulu-bilduma honen osotasunak egiten dituen ekarpen nagusiak Euskal Ikasketen esparrutik Gerra Zibileko euskal kulturaren *memoria-lekuei* (Nora 1984) heltzeko eskaintzen duen ikuspegi aniztasuna eta gatazkaren memoriaren inguruan iradokitzen duen eztabaida kritikoa dira. Oraina nahiz etorkizuna argitzeko bidean memoria kulturalari balioa emateaz nahiz memoria deszentralizatu bati ekarpena egiteaz gainera, interesgarriena da ekarpen hori, tesi zurrunetatik ezin urrunago, memoria kulturalaren hatsarreetatik abiatuta parametro zabaleko eztabaidara irekitzen den elkarrizketa polifonikoa dela.

Liburu honen edukiak Kultur Ikasketen ikerketa-adar den Memoria Ikasketen esparruan kokatzen dira eta kultura antropologiaren eragin nabamena dute. Hala ere eta bereziki aberasgarriak suertatuko zaizkio Euskal Ikasketen arloan memoriaren nahiz, oro har, kulturaren gaineko azterketen azken joeretan interesa duen irakurleari. Gaur egun mundu mailako jarduerak badira ere, Kultur Ikasketak ez dira Europar gehiegi zabaldu (Casenave 2012) eta Euskal Ikasketak ez dira honetan gehiegi ezberdindu. 50eko hamarkadan Center of Contemporary Cultural Studies gisa Birminghameko Unibertsitatean instituzionalizatzen hasi zen unibertsitatearen eta Britainia-ko ezker berriaren arteko ikerketa-gune marjinaletik abiatu zen ikerketa-eremuak aldaketa ugari jasan du gaur arteko ibilbidean (Mattelart eta Neveu 2003). Horietariko asko 80-90etan izandako zabalkundearen ondo-

rioz gertatu dira, baina paradigma honek inoiz ez du guztiz alboratu sortze-tiko dituen jarduera intelektualaren ikuspegi epistemologiko irekia nahiz teoria kritiko emantzipatzaileko joera. Euskal Ikasketei dagokienez, Galfarsorok aipatzen du Kultur Ikasketekiko txertaketa bereziki zabala izan dela diasporan baina, antza, maiz falta izan dutela auresuposatzen zaien borondate eraldatzaile eta agenda politikoa (2005: 80). Egun ere gurean gehiegi garatu gabeko paradigma izaten jarraitzen badu ere, Memoria Ikasketen garapenarena salbuespen bat da Kultur Ikasketen gabezia panorama orokorrean, honen adibide da MHLIITren jarduna, bai eta mintzagai den liburua ere. Batetik, gaurko Euskal Herriko agenda politikoa den gatazkaren gaineko memoriaren gaia jorratzen delako kultur ikuspegiak ekartzen duen berritasunarekin eta, bestetik, ikuspegi kritiko batetik egiten delako, esparru global nahiz lokalean memoriari lotutako eztabaidarako material ugari irakurleon eskura jarritz.

Monografikoa Izaro Arroita eta Lourdes Otaegik prestatutako sarrerarekin hasten da eta bertan ezin hobeto agertzen dira azalduta hala memoriari buruzko Kultur Ikasketen nondik-norako orokorrak nola artikuluetan jorratzen diren nozio zehatz nagusiak. Horietariko bat Pierre Norak (1984) garatutako *memoria-lekuaren* kontzeptua da, hau da, kultur talde batek bere memoria kolektiboaren osatze prozesuan hautatutako Historiako (g)une bat. Izenburuak adierazten duen bezala, Gerra Zibilaren memoria-lekua(k) d(ir)a liburua osatzen duten artikuluen artikulazio gune nagusia, baina leku(ar)en inguruko kultur memoria arakatzerako unean hartutako ikuspegiak nahiz analisisiek mugak hedatzen dituzte, egitate historiko horren memoria-leku(eta)ra gerturatzeak bertatik urruntzea ekarriko balu bezala. Diskurtso historiografikotik kanpo geratu ohi diren ahotsetan fokua jarritz, Gerra Zibilak euskal testuinguruan izandako lekukotzak, errepresentazio artistikoak, bai eta biak ala biak aldi berean gertatzen diren kasuak aztertuz erdiesten diren ondorioak egokiak gertatzen dira, bereziki, euskal nazionalisten memoria kolektiboaren eraketa ulertzeko nahiz etorkizuna proiektatzeko. Monografikoaren edukien diziplinartekotasunak areagotu egiten du memoria kolektiboarekiko gerturatze inklusiboa, izan ere autobiografiaren, literaturaren, kantagintzaren edo zinemagintzaren esparruetatik heldu zaio Gerra Zibilaren memoria-lekuaren konplexutasunari. Alde horretatik, esan

beharra dago artikulua buruaskiak direla eta diziplina horietarikoren batean interes berezia duena arazorik gabe lotu dakiokela testu bakarraren irakurketa isolatuari. Era berean, hitzaurreak bere horretan balio teoriko handia du. Aitzitik, azpimarratzekoa da liburuaren osotasunak eskaintzen duen ikuspegia gertatzen dela aberasgarrien, hitzaurrean ezartzen diren hatsarreetatik abiatuta artikuluen eduki nahiz posizionamenduen artean jazozen den elkarrizketagatik bereziki, bai eta irakurleari bertatik sortzen zaizkion galderengatik ere: euskal memoria kultural kolektiboan Gerra Zibilaren memoria-lekua(k) noiz/non hasi eta amaitzen d(ir)a? Gatazka-leku ere baden memoria-leku hori gertakari historiko bakan bati lotzen zaio edo/ala/ eta hau transzenditzen du?

Ludger Mees EHUko unibertsitate katedradunak «Gerra euskal nazionalisten memorian» artikuluan era orokorrean heltzen dio Gerra Zibilak memoria-leku gisa euskal nazionalisten memoria kolektiboan izan duen izaerari. Gerra baten ostean gizatalde baten memoria kolektiboak garatzen dituen mekanismoez mintzatu ondoren eta memoriaren izaera selektiboa argituta, ideia hauek aztergai den kasura ekartzen ditu, hausnarketa interesgarriak plazaratuz. Euskal nazionalisten Gerra Zibilaren memoriak ez du haustura izaerarik, iraganeko borrokekiko jarraitutasunarena baizik eta, bestalde, Gerra Zibilaren memoria-leku(ar)en baitan ez-lekurik ere badela argitzen du, hau da, oroitu nahi ez denik. Eztabaidarako materiala eskaintzeaz gain, hausnarketa orokor hauek sortzen dituzten galderen oihartzuna behin eta berriz itzultzen zaio irakurleari gainontzeko artikuluek jorratzen dituzten kasu konketuagoak aztertzerakoan.

Josu Iñaki Erkoreka Gervasio Eusko Jaurlaritzako Justizia eta Herri Administrazio sailburu nahiz Gobernuaren bozeramaile denak eta Espainiako Gorteetako diputatu izana denak ikuspegi tradizionalaren arabera fikziotik aldentzen den Gerra Zibilaren errepresentazio bat eraikitzen du «Gerraren humanizazioa: Manuel Iruxo» artikuluan. II. Errepublika garaian Errepublikaren Gobernuan 1937ko maiatzaren 7tik abenduaren 11ra arte Justizia arduraduna izan zen Manuel Iruxo legegizonaren autobiografiatik nahiz beste iturri batzuetako testigantzetatik abiatuta marrazten du Erkorekak haren lekukotza. Testuan zehar ematen dituen datuen eta hauen interpretazioaren bidez, lekukotza horretatik abiatuta Iruxo Gerra Zibilaren memo-

ria-leku bilakatzen da, pertsonaiaren balio eta jokamolde humanista kristautau azpimarratuz eta, beraz, gerraren humanizazioaren sinbolo gisa zedarrirituz.

Gainontzeko artikuluetan Gerra Zibilaren memoria-leku(ar)en errepresentazio artistikoak aztertzen dira. Hor kokatzen da, hain zuzen ere, Joxean Fernández irakasle eta Euskal Filmategiko zuzendariak «Gerra Zibila Euskal Herrian euskal zinemaren bitartez» lanean eskaintzen duen ibilbide zinematografikoa. 1937an Euzko Jaurlaritzak sustatu zuen Nemesio Sobrevillaren *Gernika* filmetik mende honetako zinemagintzara Gerra Zibila memoria-lekutzat hartu duen euskal zinemagintzaren laburpena egiten du. Egilearen arabera, nabarmena da testuinguru ezberdinek asko baldintzatu dutela gerrari buruzko euskal zinemagintzaren garaian garaiko izaera.

Gerraren lekuko ez ezik memoria-leku ere baden norbaiten errepresentazio artistikoa lantzen du Inazio Mujika Iraola idazleak «Lauaxeta Atxilo» Kartzelako olerkien finkatu beharraz berriz» artikuluan. Bertan, Gerra Zibilean espetxean fusilatua izan zen Estepan Urkiaga «Lauaxeta» idazlearen hil aurreko idazlanen edizio kritiko zehatz bat egiteko beharra azpimarratzen du. Orain arteko argitalpenen eta eskuizkribuen artean ezberdintasun nabariak daudenez, bertsio ezberdinak alderatuz irakurketa-proposamenak eskaintzen ditu, etorkizunean olerkiak Lauaxetak idatzi bezala denon eskura jar daitezzen bidea irekiz. Asmo horren adibide dira artikuluan bertan agertzen diren Lauaxetak kartzelan idatzitako poemen nahiz egindako marrazkien kolorezko irudi biziki interesgarriak. Beste sortzaile-lekuko zenbaiten kasua lantzen du Pio Perez Aldasoro EHUko irakasleak «Gerlariak idazle: gerrako hainbat autobiografia eta testigantza euskaraz» lanean. Gerra Zibila bizi izan zutenen narrazio autobiografikoetan oinarritzen du azterketa: Sebastian Salaberriaren *Neronek tirako nizkin* (1964), Agustin Zinkunegiren *Bizi naiak lege zorrotzak* (1995), Balendin Enbeitaren *Bizitzaren joanean* (1986), Santiago Onaindiaren *Oroi-Txinpartak* (1988) eta Salvador Zapirainen *Espetxeko negarrak* (1985) eta *Zigorpean* (1985). Hortik abiatuta, demokratikoa izan nahi duen gizarte batentzako norabide anitzeko memoria proposatzen du, memoria personalak esparru nahiz balio handiagoa izango lukeen memoria eredu bat. Azkenik, Lourdes Otaegi Imaz EHUko irakasleak ere Gerra Zibilearen lekuko izandako baten errepresentazio artistikoaz mintzo zaigu «Mikel Laboaren

Lekeitioak: esanezina oihu bilakatua» testuan. Kasu honetan Gerra Zibilaren memoria-leku garrantzitsu den Gernikaren bonbardaketaren gainean Mikel Laboa abeslariak eraikitako errepresentazio musikala aztertzen da oso modu diziplinartekoan, fokua bereziki «Gernika, Lekeitio 4» eta «Baga-biga-higa. Lekeitio 2» kantuetan ipiniz. Bereziki aberasgarria da, besteak beste, nola txertatzen duen autoreak Laboaren sorkuntza saminaren errepresentazio artistikoaren inguruko nazioarteko eztabaidetan, bai eta *lekeitioei* euskal kultur memoriaren garapenean aitortzen dien garrantzia ere.

Gainontzeko artikuluetan jorratzen diren errepresentazio artistikoen sortzaileak ez ziren Gerra Zibilaren lekuko izan. Daniela Bister doktoreak zinemagintza eta genero ikuspegitik heltzen dio gerraren memoria-lekuaren errepresentazio artistikoen analisiari «Espainiako Gerra Zibila eta frankismoa jasatea emakume gisa: *Silencio roto* (2001a) eta *Si te dicen que caí* (1989)» artikuluan. Aztergai diren Vicente Aranda eta Montxo Armendarizen filmetan emakumearen biktimizazioa aztertzen du egileak, kritikak orain arte gehiegi landu gabeko arloa. Poetika bisualak aztertu eta etorkizuneko ikerketarako proposamen interesgarriak plazaratzen ditu. Bestalde, Izaro Arroita doktoreak gudariaren errepresentazioa Gerra Zibileko memoria-leku gisa Ramon Saizarbitoria idazlearen nobelagintzan nolakoa den aztertzen du. Modu bikainean agertzen da deskribatuta Saizarbitoriak eraikitako errepresentazio hauek nola islatzen duten memoria negoziaketa nahiz idealismotik aldentzeko duten joera, diskurtso abertzale ofizialaren ez-lekuak azalerratz.

Liburu honek memoria kolektiboari egiten dion ekarpen handietariko bat da Gerra Zibilaren memoria-leku historikoa(k) gatazkaren memoria kultural kolektibo gisa espazio nahiz denbora (g)une zabalago batean txertatzen d(it)uela. Mikel Ayerbe EHUKo irakasleak zuzenean txertatzen du ikuspegi hori «Iban Zalduaren ipuingintza: guda eta gatazka» lanean Iban Zaldia idazlearen «Gerra Zibilak» ipuinaren azterketaren bitartez. Hala, eguneratu egiten da memoria kolektiboan Gerra Zibilak etengabeko gatazkaren une gisa duen izaera. Bestalde, oso interesgarria da ikuspegi horren eta «Zelula lokartua» ipuinaren edukien artean proposatzen duen konparaketa. Norabide berean baina pauso bat haratago kokatzen da Mari Jose Olaziregi EHUKo irakasle eta MHLITko zuzendari denaren «Hain hilik,

hain bizirik. Harkaitz Canoren *Twist*, edo belarrak ezabatu ez duena» artikuluko analisia. Izan ere, Trantsizio garaiko memoria-leku baten errepresentazio artistikoaren gainekoa baita egiten duen azterketa, Harkaitz Cano idazlearen *Twist* (2011) eleberriarena. Hala, diktadura garaietan desagertutako presentzia espektralari buruzko oinarri teoriko zabal batetik abiatuta oso irakurketa-proposamen aberatsa eskaintzen digu Olaziregik. Izua azaltzeko literaturak duen gaitasunari buruzko hausnarketa metafizionala ageri da istorioan eta, era berean, iraganeko mamuak maiz artean bizi direnaren froga da eleberria bera. Denboraren esparruan jazotzen den gatazkaren memoria kolektiboaren dilatazio horri espazio geografikoarena gehitzen dio Alexander Gurrutxaga doktoregaiaren «Gernika-Berlin. Berlinen balio sinbolikoak euskal poesia garaikidean» testuak. Hainbat euskal poetek Gernikaren memoria-lekua Berlinekin lotu dute euren errepresentazio artistikoetan, maila askotriko korrespondentzien bidez. Autoreak egoki azaltzen duenez, horietariko batzuk ezberdintasunean oinarritzen dira antzekotasunean bainoago. Zenbait euskal poeten Gernikaren errepresentazioek memoria kulturalari egiten dioten ekarpenaren bidez, Gerra Zibilaren memoria-leku(ar)en espazio geografikoa zabaltzera egin dute, kritika eta hurbilpen berriak ekarriz memorien negoziaketaren esparrura.

Amaitzeko gogoeta egokia ekartzen dio irakurleari Gorka Mercero Liverpoolleko Unibertsitateko irakasleak «Juan Luis Zabalaren *Agur, Euzkadi: modernitateko esentzia-egarri aseezina*» lanean. Juan Luis Zabalaren eleberriaren istorioan oinarrituta, modernitateko joera esentzialistez haratago gaur euskal identitatea(k) eraikitzeko arazoaz dihardu eta, nola ez, baita iraganaren oroimenak prozesu horretan hartzen duen toki garrantzitsuaz ere. Lauaxeta da protagonistari laguntzen dion mamua, modernitateko abertzale eta Gerra Zibileko martiri. Liburu hau ere lagungarri gerta dakioke XXI mendeko euskal identitateak oroimen kritikoa, anitza eta dinamikoa behar duela uste duenari.

Aurreko lerroetan argudiatu bezala, interesgarri eta oso kontuan hartzea da *Oroimenaren lekuak eta lekukoak* liburuak Memoria Ikasketei euskal testuinguruan egiten dien ekarpen akademikoa. Azken urteotan ikerketa akademikoetan gailendu diren kontzeptu eta metodologiez baliatuz, begirada berri eta beharrezkoa dakarkigu gure iragan historikoaz.